

Трубчанінов С.В.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧЕНИХ ОДЕСИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У XIX – на початку XX ст. у країнах Європи відбувалося становлення історичної географії як галузі історичної науки та навчальної дисципліни. Осторонь цього процесу не міг залишитися і Південь України, де на базі університету в Одесі сформувався потужний науковий центр.

Першим істориком Одеси, «козацьким Нестором», «Геродотом Новоросійського краю» сучасники називали Аполлона Скальковського (1808-1898), який вважався напівофіційним історіографом. Саме його праця «Хронологическое обозрение Новороссийского края 1731-1823» (Одесса, 1836-1838) сприяла широкому поширенню в літературі термінів «Новоросія» та «Новоросійський край» [3, с. 126-127].

Проте, варто підкреслити, що для позначення території Півдня України А. Скальковський у своїх роботах вживав також термін «Степ». Використання цього терміну давало йому змогу відзначити особливість регіону у порівнянні з іншими територіями Російської імперії. Поняття «Степ» визначалося А. Скальковським досить широко – як територія «по обох сторонах Дніпра, між гирлами Дону, Чорним і Азовським морями, гирлом Дунаю і Західно-Українським кордоном» [11, с. 9].

А. Скальковський був одним із перших, хто почав вивчати історичні особливості Півдня України, використовуючи історично-географічний метод дослідження. Фронтальний огляд його творів дозволяє виділити близько 20 праць історично-географічного спрямування, в яких розповідається про історію заселення Південної України (українськими козаками, болгарами, вірменами-католиками, «некрасовцями», ногайцями) та заняття її мешканців. Він заклав наукові підвалини вивчення заселення і освоєння Північного Причорномор'я. У зв'язку з цим його внесок був спеціально відмічений в «Энциклопедическом словаре» Брокгауза і Єфрона [5, с. 746].

Одним із самих плідних у науковій діяльності відомого ученого і літератора, колишнього професора Московського університету Миколи Надєждіна (1804-1856) стало його перебування в Одесі у 1838-1842 рр. Тут він став одним із організаторів Одеського товариства історії і старожитностей (далі – ОТИС) [16, с. 76-77].

У 1840-1841 рр. за дорученням ОТИС М.Надєждін здійснив поїздку південнослов'янськими землями з метою вивчення «фізіономії, вдачі та звичаїв нащадків древніх язигів, половців, печенігів, які панували колись у степах Північного Причорномор'я; дослідження старожитностей слов'янських у сербів, словаків, чехів, русинів...». У своїй доповіді про подорож, зачитаній у 1842 р., ним були сформульовані основні напрямки майбутньої діяльності ОТИС щодо вивчення історії, етнографії, культури південних слов'ян [13, с. 235-236; 9]. У першому томі «Записок» ОТИС було опубліковано історично-географічні розвідки М. Надєждіна, присвячені Геродотовій Скіфії та проблемі розташування літописного Пересічення [7; 8].

Одним із п'яти членів-засновників ОТИС був уродженець Смоленська Микола Мурзакевич (1806-1883), який після закінчення Московського університету оселився в Одесі. Влітку 1835 р. М. Мурзакевич здійснив свою першу наукову подорож до Криму. Дослідивши старожитності Херсонеса, він опублікував нарис в популярному часописі «Одесский вестник» [6].

У 1836 р. М. Мурзакевич допоміг підготувати до друку переклад з французької мови «Арріана Періпл Понта Евксинського», який здійснив А.Фабр, правитель канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора М. Воронцова, в майбутньому активний член ОТИС. Завдяки своїй монографії «Історія генуезьких поселень в Криму», яку було опубліковано в Одесі у 1837 р., М. Мурзакевич став відомим і за кордоном. У 1838 р. він здобув ступінь магістра філософії у Московському університеті та наступного року став професором російської історії і статистики Рішельєвського ліцею. Незмінно з 1839 р. М. Мурзакевич був секретарем ОТИС, у 1875-1883 рр. – віце-президентом ОТИС. У 1852-1857 рр. працював на посаді директора Рішельєвського ліцею. Серед навчальних дисциплін, які Н. Мурзакевич викладав в ліцеї, був курс «Русских древностей». Він, зокрема, передбачав вивчення меж Руської землі, її вод, жителів тощо [15, с. 101].

Найбільш плідно у XIX ст. в Одесі історичною географією займався Філіп Брун (1804-1880), уродженець Фінляндії, випускник Дерптського університету. Дослідженням проблем історичної географії

Північного Причорномор'я він зацікавився після випадкової знахідки у 1846 р. мармурової плити з римським імператорським декретом 201 року біля с. Коротне у Нижньому Подністров'ї [14, с. 344-349].

У 1862 р. за дорученням ОТІС Ф. Брун здійснив поїздку до гирл Південного Бугу і Дніпра. Особливо його цікавило питання про можливе сполучення в давнину Дніпра з Азовським морем [2]. Петербурзька Археологічна комісія доручила Ф. Бруну обстежити узбережжя Чорного і Азовського морів, гирла річок Дністра, Південного Бугу, Дніпра і Дону, що й було здійснено влітку 1864 і 1865 рр. Наслідком цього обстеження та вивчення свідчень античних авторів стала робота Ф. Бруна про Скіфію [14, с. 352].

У лютому 1868 р. рада Новоросійського університету присудила Ф. Бруну ступінь доктора всесвітньої історії, а через рік обрала його екстраординарним професором [15, с. 102].

1879 року дванадцять статей з історичної географії Північного Причорномор'я, які з'явилися у різні роки, увійшли до авторського зібрання творів Ф. Бруна «Чорномор'я. Збірник досліджень з історичної географії Південної Росії (1852-1877 роки)». Збірник був удостоєний престижної в Росії Уваровської премії [15, с. 103]. Друга частина цього збірника побачила світ вже після смерті Ф. Бруна [1].

Олексій Маркевич (1847-1903) в Одесі провів найпродуктивнішу частину свого життя, працюючи приват-доцентом, а згодом професором Новоросійського університету. Історично-географічний метод дослідження якнайкраще О.Маркевич застосовував у своїй відомій праці «Місто Качибей або Гаджибей – попередник Одеси». Історія цього поселення розглядалася від XV ст. до взяття його в кінці XVIII ст. регулярними військами Російської імперії та козаками-чорноморцями. О. Маркевич особливо наголошував на впливові географічних умов краю на життя Хаджибею [4, с. 2-7, 26-27, 31].

Таким чином, витoki дослідження проблем історичної географії ученими, які працювали в Одесі, відносяться ще до першої половини – середини XIX ст. З дослідницьких проблем науковців найбільше хвилювали: розселення скіфських племен, грецька та італійська колонізація, Кримське ханство та ногайські орди у Північному Причорномор'ї, козацтво, приєднання краю до Російської імперії.

Література

1. Брун Ф. К. Черноморье : сборник исследований по исторической географии Южной России (1852–1877 гг.) / Ф. К. Брун. – Одесса : Тип. Г. Ульриха, 1880. – Ч. 2. – 418 с.

2. Брун Ф. К. Следы древнего речного пути из Днепра в Азовское море / Ф. К. Брун. – Одесса : Гор. тип., 1862. – 50 с.

3. Верменич Я. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Ярослава Верменич ; відп. ред. В.А. Смолій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2015. – 481 с.

4. Маркевич А. И. Город Качибей или Гаджибей – предшественник Одессы / А. И. Маркевич // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – 1894. – Т.17. – С. 1-72.

5. Миллюков П. Колонизация России / П. Миллюков // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. – СПб., 1895. – Т. 15-А, полутом 30. – С. 740-746.

6. Мурзакевич Н. Н. Краткая история древнего Херсона / Н. Н. Мурзакевич // Одесский вестник. – 1836. – 8, 11 янв.

7. Надеждин Н. Геродотова Скифия, объясненная через сличение с местностями / Н. Надеждин // ЗООИД. – Одесса: Гор. тип., 1844. – Т. 1. – С. 3-114, карта.

8. Надеждин Н. О местоположении древнего города Пересечена, принадлежавшего народу Угличам // ЗООИД. – Т. 1. – С. 243-256.

9. Надеждин Н. Отчет о путешествии, совершенном в 1840 и 1841 годах по Южно-Славянским землям / Н. Надеждин // ЗООИД. – Т. 1. – С. 518-548.

10. Синявська О. О. Історик Олексій Іванович Маркевич: життя та діяльність. До сторіччя з дня смерті / О. О. Синявська; відп. ред.: З. В. Першина; ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2003. – 113 с.

11. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края: [в 2 ч.]. – Одесса : в типогр. Л. Нитче, 1850-1853. – Ч. 1: География, этнография и народосчисление Новороссийского края. – 1850. – [4], 364, [2] с.

12. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1823. Ч. 1-2 / А. А. Скальковский. – Одесса : Гор. тип., 1836. – Ч. 1: С 1731 по 1796. – XI, 288 с.

13. Скрипник В. В. Роль М. І. Надєждіна у становленні народознавства на півдні України у середині ХІХ ст. / В. В. Скрипник // Науковий вісник. – Одеса: Одеський державний економічний університет, 2009. – № 21 (99). – С. 233-244.

14. Трубочанінов С. В. «Перший історико-географ Південної Росії» (Філіп Бруун) / С. В. Трубочанінов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. –

Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. – Т. 23. – С. 344-359.

15. Трубчанінов С. В. Історична географія як дослідницьке поле для учених Півдня України (XIX – початок XX ст.) // Емінак. Науковий щоквартальник. – Миколаїв, 2016. – № 3 (15) (липень-вересень). – Т. 1. – С. 99-105.

16. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей / В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2002. – 400 с.

Циватый В.Г.

кандидат исторических наук, доцент,

заслуженный работник образования Украины

Институт всемирной истории Национальной академии наук Украины

**ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА И РЕФОРМАЦИЯ
В РЕНЕССАНСНОЙ ЕВРОПЕ (XVI-XVIII ВВ.):
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ
И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ**

В 2017 году в мире отмечается 500-летие Реформации, создавшей третью, северную ветвь христианства. Рождение и становление протестантизма в нескольких западно-европейских и восточноевропейских странах изменили жизнь христиан Европы и Нового Света, оказали заметное влияние и на православные восточные церкви. Реформация была сложным, многосторонним явлением, включавшим в себя не только христианское духовное возрождение и возвращение к апостольским нормам церковной жизни, но и политическую, политико-дипломатическую, социально-экономическую и культурную трансформацию прежде всего европейских обществ.

В данном исследовании внимание уделено особенностям внешней политики и институциональному развитию моделей дипломатических служб в условиях Реформации, влиянию социальных протестов на систему международных отношений, а также процессу трансформации международных отношений в условиях социального кризиса [1].

Реформация, формальным началом которой принято считать события 1517 года в Виттенберге, была центральным событием эпохи раннего Нового времени, во многом определившим облик